

Geschiedenis Doperse beweging in Nederland

Omstreeks 1524 keerden enkele aanhangers van Zwingli's hervorming in Zürich zich van hem af, omdat in de ogen van deze radicalen de hervormers als vanouds weer de steun van de overheden zochten, wat Jezus niet had geleerd. Zij zonderden zich van de 'wereld' af, bestudeerden zelf de bijbel en stichtten (geheime) gemeenten waar iedereen vrijwillig, dankzij de doop voor volwassenen, lid van kon worden. Door katholieken en hervormers werden zij verketterd als 'anabaptisten' of 'wederdopers', waarmee de vervolging begon. Tezelfdertijd ontstonden behalve in Zwitserland ook in Duitsland en Nederland doperse bewegingen. Zij hadden met elkaar gemeen dat dogmatische leerregels taboe waren, maar het evangelie de norm bepaalde. De gemeenschap van gelovigen diende haar leven in te richten naar Christus' voorbeeld.

Na een korte fase van religieus fanatisme en extremisme in het gewelddadige 'Nieuwe Jeruzalem' te Münster (1534-35), was het de ex-pastoor van Witmarsum (Friesland), Menno Simons (1496-1561), die het verwarde doperdom in ons land een nieuw perspectief bood. Hij nam het evangelie zo letterlijk mogelijk, preekte de afzondering van de 'wereld': het dragen van wapens en het zweren van eden werd verboden; geloof kwam minder op woorden en rituelen aan dan op daden. Ook de mennonieten of mennisten werden zwaar vervolgd: enkele duizenden volgelingen werden geëxecuteerd, anderen vluchtten vooral naar Polen. Hoewel ook Menno voortdurend op de vlucht was, slaagde hij erin het gemeentelven te organiseren. Hij is dan ook de eerste en de enige (radicale) hervormer van Nederlandse bodem.

Nadat het calvinisme ca 1550 als nieuwe concurrent opkwam en omstreeks 1578 de vervolging zou ophouden, raakten de min of meer getolereerde dopers zeer verdeeld. In de Gouden Eeuw liet het meest vooruitstrevende deel, de doopsgezinden, de afzondering van de wereld varen, terwijl een steeds kleiner deel, zich bij voorkeur mennoniet noemend, vasthield aan de oude leer en tradities. In de 18de eeuw werden veel doopsgezinden voorvechters van de Verlichting met haar ideaal van algemene tolerantie en politieke vrijheid, wat echter een sterk ledenverlies tot gevolg had.

In 1811 werd de Algemene Doopsgezinde Sociëteit opgericht en daarmee zette een tweede periode van bloei in. Doopsgezind Nederland ontwikkelde zich verder tot een niet-dogmatische richting met veel aandacht voor praktisch christendom. De Gemeentedagbeweging aan het begin van de 20ste eeuw zorgde voor een verdieping van het geloofsleven en herijking van teloorgegane principes; hieruit zouden ook de broederschapshuizen voortkomen.

Zo zijn met vallen en opstaan, dankzij een sterk individueel bepaald geloof dat in gemeenschap beleefd wordt, de belangrijkste geloofskenmerken steeds overeind gebleven. Deze ontwikkeling heeft de Nederlandse doopsgezinden 'anders', vrijzinniger gemaakt dan hun geloofsgenoten elders in de wereldbroederschap. Doopsgezind geloof en sociaal bewustzijn uitte zich in de 20ste en 21ste eeuw vaak in praktisch hulpwerk in Zuid Amerika, Afrika en Azië en ook in de eigen omgeving in Nederland. Het rentmeesterschap van de aarde en de strijd tegen de bewapening zijn onderdelen van het werken aan een godsdienstig leven geworden.

Reformatie in Friesland

Het begin van de 16^e eeuw was een roerige tijd. Er werd bloedig gestreden om de macht in Friesland en veel ziekte. Het was de tijd waarin ook Grutte Pier leefde, die in opstand kwam nadat het dorp Kimwerd was platgebrand door een van de strijdende partijen.

Vanaf ongeveer 1526 kwam de beweging van de wederdopers op, ook in Friesland. Steeds meer mensen sloten zich aan bij deze beweging en verlieten de katholieke kerk. De eerste periode was een heel roerige tijd, met onder andere de bezetting van het klooster Klaarkamp bij Bolsward na een oproer dat begon bij Franeker. De afloop was helaas zeer bloedig.

In 1567 werden door Willem van Oranje de plakaten opgeschort. De vervolging stopte.

Door meningsverschillen over geloof en levenspraktijk ontstonden er veel verschillende groepen dopers: Friezen, Vlamingen, Hoogduitsers, Waterlanders. Vanaf eind 17^e eeuw vormen de groepen meer eenheid.

De Calvinisten kregen rond 1560 voet aan de grond in Friesland. De Beeldenstorm in 1566, die het gevolg was van het opkomend Calvinisme, had in Friesland bijna geen invloed. Er waren bijna geen vernielingen. De Calvinisten werden soms gedoogd, soms vervolgd.

In 1580 liep Rennenberg, de stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe over naar Filips. Groningen kwam weer onder Spaans bewind. In Friesland ontstond echter een tegenbeweging, waarbij de burgemeester van Leeuwarden een belangrijke rol speelde. De Friese Staten kozen in 1580 voor prins Willem van Oranje als regent. Friesland werd protestants. Op de laatste zondag van maart (31 maart 1580) werd de katholieke dienst verboden. Vanaf die dag was de dienst protestants.

Menno Simons

Menno werd geboren in 1496 in Witmarsum. Na een paar jaar opleiding werd hij priester en kreeg hij in 1524 een functie in Pingjum in de kerk die er nu nog staat, de Victoriuserkerk. Hij las boeken van Luther en twijfelde steeds meer aan wat de kerk leerde. Hij had steeds meer moeite met doop en avondmaal. Na het lezen van de bijbel kwam hij tot de conclusie dat de katholieke kerk niet verkondigde wat de bijbel leerde. Hij werd na een paar jaar pastoor in Witmarsum, een flinke promotie. Maar hij preekte uit de bijbel en trok daarbij veel mensen. Hij was onder indruk van de wederdopers, die om hun geloof

vervolgd en vermoord werden, maar tot vasthielden aan hun overtuiging. In 1536 verliet hij de kerk en ging een onzeker bestaan tegemoet.

Hij werd een belangrijk man voor de dopers. Hij schreef veel – de nog niet zo lang bestaande boekdrukkunst zorgde voor verspreiding! - en overlegde met andere leiders. Hij hielp de beweging omvormen tot gemeenten. En hij trok rond in de noordelijke Nederlanden, ook naar wat wij nu als Duitsland beschouwen, tot Wismar toe. Een Nederlandse geleerde uit die tijd was belangrijk voor zijn denken: Erasmus. Erasmus schreef een boek met de tekst van de bijbel, met allerlei aantekeningen, bedoeld om na te denken over de tekst.

Menno stierf in 1561 in Bad Oldesloe bij Hamburg.

Pingjum

Er zijn nog veel vragen over de geschiedenis van de gemeente in Pingjum. Er wordt verteld dat Leenaert Bouwens al mensen doopte in Pingjum in 1563. Op dat moment was er dus een gemeente. In 1695 waren er 32 gedoopte leden. Vanaf 1823 was er een gezamenlijke gemeente met Witmarsum.

De belangrijkste spelers van de Friese reformatie

Liuwe Westra

Het is vijfhonderd jaar geleden dat Luther met zijn beroemde 95 stellingen een discussie begon over de kerkelijke praktijk van toen. De discussie leidde tot een eigen kerk en er volgde een chaotische periode van veel geweld en onzekerheid. Hoe is Friesland door deze tijd heen gekomen? Wie waren hier de hoofdrolspelers? Vijf van hen worden hier kort belicht.

Wat Luther met name stoorde was de leer van de aflaten: een systeem waardoor het mogelijk was zichzelf of anderen (ook overledenen) te vrijwaren van straffen op aarde of in het hiernamaals. Heel kort door de bocht: wie maar genoeg betaalde, kon het vagevuur overslaan. Geen wonder dat daarmee grof geld werd verdiend.

Maar er waren veel meer zaken die ter discussie stonden, zoals misstanden en uitwassen in kloosters en bij de gewone geestelijkheid. De stellingen van Luther maakten zoveel protesten los, dat de kerkleiding in Rome geen andere weg meer zag dan Luther uit de kerk te zetten. Toen gebeurde wat niemand verwacht had: Luther herriep zijn mening niet, hij werd ook niet terechtgesteld, maar organiseerde binnen de kortste keren een eigen kerk. En velen volgden hem. De tijd dat er maar één kerk in West-Europa bestond, was plotseling voorbij. De woelige tijden die hierop volgden, lieten ook Friesland niet onberoerd.

Gellius Faber

Gellius, of waarschijnlijk gewoon Jelle Faber, is ongetwijfeld de minst bekende van de vijf. Maar hij is een intrigerende figuur. Waarom? Toen de standpunten van Luther hier bekend werden, en ook andere stemmen zich in de discussie mengden, werd hij een aantal keren genoemd als hervormingsgezind pastoor van Jelsum. Dat wil zeggen: hij was gewoon katholiek priester, maar pleitte voor hervormingen in de kerk. Hoe of wat weten we niet precies, want er zijn geen teksten van hem bewaard gebleven.

Bijzonder zijn echter twee dingen. In de eerste plaats is er één mededeling in de bronnen, dat Jelle al in 1516 hervormingsgezinde standpunten uitdroeg. Eén jaar dus vóór de stellingen van Luther! Was hij een hervormer avant la lettre? Of was hij gewoon een van de zovelen die het niet met de gang van zaken in de kerk eens was?

Hoe dan ook: Jelle Faber bleef pastoor van Jelsum, bleef in de trant van de Reformatie prediken, en hem werd jarenlang geen strobreed in de weg gelegd. Ook als anderen hun uitspraken met lijfstraffen of zelfs de dood moesten bekopen, preekte pastoor Jelle gewoon door. Opnieuw: we weten niet hoe en wat precies, en we weten niet hoe dit kon. Pas in 1536 besloot hij zijn ambt neer te leggen en te verhuizen naar Oost-Friesland, waar hij predikant werd in het calvinistische Norden.

Bekend is dat de Friese geestelijkheid behoorlijk eigennuttig was. De vele rijke kloosters lieten zich door niemand aansturen, wat enerzijds tot de nodige misstanden leidde, maar anderzijds een ontspannen omgang met de regels voor dorpspastoors en gelovigen tot gevolg had. We weten van Gellius Faber dat hij een gezin had, en hij was niet de enige pastoor. In bepaalde opzichten heerste hier een gematigd klimaat. Men was bereid de ergste uitwassen aan te pakken, en niemand voelde voor maatschappelijke revolutie of een dictatuur van bovenaf. Maar omdat Friesland ook toen al met de rest van Europa verbonden was, kon het niet anders dan worden meegesleept in de verwoestende conflicten die zouden volgen.

Menno Simons

Ook Menno Simons, die waarschijnlijk gewoon Minne Simens heette, was dorpspriester: eerst in Pingjum, daarna in zijn geboorteplaats Witmarsum. Hij is wel bekend geworden als 'de Friese hervormer'. Hij trok zich niet alleen de kritiek op de kerkelijke praktijk aan, maar begon ook, net als veel anderen, te twifelen aan de werkelijkheid van Christus' aanwezigheid in brood en wijn van de eucharistie en aan de legitimiteit van de kinderdoop. Met name dat laatste werd gezien als een heikel punt: de kinderdoop was niet zozeer een daad van geloof van de ouders, als wel een bevestiging van de gevestigde orde. Iedereen hoorde bij de kerk, zoals iedereen ook onder het gezag van de wereldlijke machten stond. De eigen keuze om je kinderen niet te laten dopen, of zelfs jezelf opnieuw te laten dopen, werd niet alleen gezien als een daad van ongelooft, maar ook van verzet tegen de staat.

Wederdopers, zoals de voorlopers van de doopsgezinden werden genoemd, werden dan ook fel vervolgd. Een van de broers van Minne, Piter, was wederdoper geworden en deed mee aan de bezetting van Bloemkamp of Oldeclooster bij Hartwerd in 1535. Hij werd met circa honderd geloofsgenoten geëxecuteerd door het stadhouderlijk gezag.

Voor Minne was dit de directe reden om niet alleen de katholieke kerk te verlaten, maar ook alle vormen van geweld of wereldlijk gezag af te zweren. Zo ontstond de kerk van de mennisten, die bekend zou komen te staan om haar vredelievende instelling. Wat nog steeds te weinig wordt beseft, is dat Minne Simens óók de eerste was die een nieuwe wereldwijde kerk stichtte. Zowel lutheranen als calvinisten sloten steeds een pact met de overheid, en organiseerden zich dan ook per staatkundige eenheid. De mennisten waren de eersten die een nieuwe vorm van wereldwijde kerkgemeenschap uitvonden.

Cunerus Petri

We moeten niet vergeten dat de rooms-katholieke kerk wel degelijk pogingen deed orde op zaken te stellen. Het was alleen op veel plaatsen te laat, en bovendien kon men niet overal genoeg gezag laten gelden om ook werkelijk dingen te veranderen. Cunerus Petri, waarschijnlijk geboren als Koenraad Pieters, is een voorbeeld van beide. Hij was de tweede bisschop van Leeuwarden. Hoe zat dat?

Friesland was formeel deel van het bisdom Utrecht, maar de bisschop had hier nooit veel te zeggen gehad. Friesland had zijn eigen ontwikkeling doorgemaakt, waarbij vooral de kloosters veel macht hadden gekregen, en de gewone geestelijken zich weinig aantrokken van de regels van Rome en Utrecht. Filips II, officieel de soeverein van de Nederlanden, wilde in 1559 door de instelling van het bisdom Leeuwarden (tegelijk met die van Groningen, Deventer, Haarlem en Middelburg) zowel de nieuwe kerkelijke groeperingen de kop indrukken als de katholieke kerk hervormen.

Weinig projecten hebben zo weinig kans op succes gehad als dit. De volgelingen van Luther, Calvijn en Menno Simons voelden natuurlijk weinig voor een bisschop in Leeuwarden, en de katholieke geestelijkheid, de overheid en de kloosters (die de nieuwe opperheer moesten betalen) evenmin. De eerste bisschop van Leeuwarden is dan ook nooit binnen de grenzen van de provincie geweest; de tweede, onze Cunerus, maar tien jaar, en alleen dankzij een militair geleide. In 1579 vertrok hij naar Keulen, en zijn bisdom werd het volgende jaar weer opgeheven. Toch is zijn naam belangrijk genoeg – al was het maar als vertegenwoordiger van een van de vele stromingen in deze woelige tijd.

Sibrandus Lubbertus

In 1580 vond de Reformatie plaats in Friesland, dat wil zeggen: de Staten verklaarden Friesland weer onafhankelijk (dus afzwering van Filips II) en verboden alle vormen van kerkzijn behalve de calvinistische oftewel gereformeerde. De pastoors konden kiezen: voortaan 'gereformeerd' preken en vieren, of hun plaats afstaan. De kloosters werden opgeheven en afgebroken. Deze rigoureuze maatregel vond plaats om bezettingen door andersdenkenden als in 1535 te voorkomen, maar ook omwille van de rijke kloosterbezittingen. Hiervan werd vijf jaar later de Franeker Academie gesticht.

De Academie moest in het begin vooral predikanten opleiden, en de eerste hoogleraar theologie was Sibrandus Lubbertus, waarschijnlijk uit de oorspronkelijk ook Friese streek Butjadingen. Zijn naam is niet heel bekend geworden, maar toch was hij tot aan zijn dood in 1625 een van de grote theologische leiders van het calvinisme. Zijn polemieek met de rooms-katholieke theoloog Bellarminus werd in heel Europa gelezen, en hij was de opinion leader in het debat met de remonstranten.

Sibrandus is helemaal gegaan voor een nieuwe kerk in een nieuwe maatschappij. Dat wij hem nu nodeloos streng en rechtlijnig vinden, zou hem weinig hebben gedeerd. Dat het tijdens zijn leven al duidelijk werd dat de Friese maatschappij nooit eenkleurig calvinistisch zou worden, zal eerder een bron van frustratie voor hem zijn geweest.

Anna Maria van Schurman

Met enige goede wil hebben we ook nog de naam van een vrouwelijke Friese reformator. Hoewel Anna Maria (rechts afgebeeld) maar enkele jaren (1623-1626), namelijk tijdens de studie van haar broer, in Franeker verbleef, mag ze in dit rijtje niet ontbreken. In haar tijd was de echte strijd al gestreden (ook al had Spanje de onafhankelijkheid van de noordelijke provinciën nog niet erkend). In Friesland en de rest van de Republiek was er officieel maar één manier van kerkzijn toegestaan: de gereformeerde.

Toch was er een wissel omgezet. Niemand kon meer iemand anders voorschrijven wat hij of zij moest geloven. De geniale Anna Maria kon als vrouw geen openbare ambten bekleden, maar las en hoorde wel wie ze wilde, en vormde haar eigen mening en publiceerde die ook – net als Luther meer dan honderd jaar eerder. Het resultaat was nu niet meer de chaos, maar een blijvende en steeds veranderende verscheidenheid.

Uiteindelijk zocht Anna Maria zelf een vorm van kerkzijn die bij haar paste, namelijk die van de labadisten: streng, ingetogen, spiritueel, en georganiseerd in een hechte levensgemeenschap. Zo kwam ze in 1674 weer in Friesland terug, niet alleen als lid van de labadistische commune te Wiuwert maar ook als icoon van het voorgoed veranderde religieuze landschap.

Dr. Liuwe H. Westra is als onderzoeker op het gebied van de geschiedenis van de Vroege Kerk verbonden aan de Faculteit Katholieke Theologie van de Universiteit van Tilburg.

Dit bericht werd geplaatst in [nieuwsbrief](#) op [31 oktober 2017](#) door [webredactie](#).